

XQ-nin qonaqları

Xalqımızı uğurlarından xəbər tutduqca qürurlandıran, lakin oxucularımıza heç də həmişə vaxtında və kifayət qədər tanıtıma bilmədiyimiz həmvətənlilərimiz sırasında bir azərbaycanlı da var: Hələlik yeganə Nobel mükafatçısı olan Bəxtiyar Sıracov. İllər əvvəl haqqında Türkiyədə eşitmişdim, Azərbaycanda isə...

Mediadan aldığımız xırda-para məlumatlar onun haqqında hər şeyi demirdi. Bir-iki il əvvəl Gürcüstanda yaşayan alim dostumuz Mahmud Kamaloğlunun söylədikləri məşhur həmyerlimizi daha yaxından tanımağa və tanıtmağa qismən imkan verdi. Egey Universitetinin professoru – 25 ildən çoxdur ki, Türkiyənin bu məşhur elm ocağında çalışan Ürfət Nuriyevin Bəxtiyar Sıracovu daha yaxından tanıması isə, nəhayət, əlaqə yaratmağımıza dəstək oldu. Hələ sovetlər dövründə AMEA-nın Kibernetika İnstitutunda (indiki İdarəetmə Sistemləri İnstitutu) onunla birgə çalışan Ürfət müəllimin verdiyi "Bəxtiyar müəllim Bakıdadır" xəbəri görüşümüzün körpüsü oldu.

Məşhur adamların sadəliyi və səmimiyyəti onları bir az da yüksəltdi. İllər uzun Kərim Kərimov, Xudu Məmmədov, Tofiq İsmayilov, Cəlal Allahverdiyev, Rafiq Əliyev, Əmirulla Məmmədov kimi elm fədailərindən çoxumuza tanış olan bu sadəlik Nobel sülh mükafatçısı olan azərbaycanlı alim Bəxtiyar Sıracovun təmsalında da təzahür etdi. Əvvəlcə Bakı Kitab Evinə görüşməyi planlasa da, redaksiyamızın qonağı olmağı da razılıqla qarşıladı.

Adları tarixən Azərbaycanda da çox məşhur olan və Abşeron neftinin hesabına böyük sərvət toplayan Nobel qardaşlarından birinin – Alfred Nobelün vəsiyyətinə əsasən, təsis edilən məşhur Nobel mükafatı Bakının qapısını iki dəfə döyməli olub. 1962-ci ildə fizika üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüş əfsanəvi fizik Lev Landaudan sonra Nobel mükafatı alan ikinci bakılı Bəxtiyar Sıracovdur. Bəxtiyar Sıracovun adı 2005-ci ildən Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentlikdə (AEBA) çalışan bir qrup əməkdaşla bərabər Nobel sülh mükafatını alanlar sırasında yer alıb.

Agentliyin binasının girişində asılmış lövhədə bu mükafata layiq görülmüş bütün əməkdaşların adlarının sıralandığı panna da Bəxtiyar Sıracovun da adı aydın görünür. O, bu mükafatı alan ilk azərbaycan əsilli alimdir. Maraqlıdır ki, Nobel mükafatına layiq görülen hər iki həmvətənimiz Bakı Dövlət Universitetində (keçmiş Azərbaycan Dövlət Universiteti) təhsil almışdır. Bakıda aldıkları ali təhsil onların gələcək elmi axtarılarının və nailiyyətlərinin təməli olub.

Norveç Sülh Komitəsinin qərarı ilə 2005-ci ildə Nobel sülh mükafatına layiq görülen və 26 il AEBA-nın məsul əməkdaşları olan Bəxtiyar Sıracov 1957-ci il oktyabrın 21-də Bakıda ziyalı ailəsində doğulub. 1974-cü ildə Bakı şəhərindəki 82 sayılı orta məktəbi, 1979-cu ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin təbii riyaziyyat fakültəsini bitirib. Əmək bioqrafiyasında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Kibernetika İnstitutunun, Rusiya Elmlər Akademiyasının, Slovakiyanın Bratislava şəhərindəki Slovakiya Elmlər Akademiyası sıralanıb. Bugünlərdə isə "Xalq qəzeti"nin yaradıcı heyəti ilə görüşdən sonra məxsusi müsahibimiz oldu.

– Elmdə ən yüksək zirvə sayılan "Nobel"i fəth etmiş ilk soydaşımızla redaksiyamıza görüş xüsusi bir məmnunluq yaradı. Bəxtiyar müəllim, Nobel yüksəkliyinə necə yetişdiniz? Ümumiyyətlə, bu yol haradan və nədən başlanıb?

– Hər şeydən əvvəl, mənə orta məktəb illərindən oxucusu olduğum sevimli qəzetin yüksək səviyyəli oxucuları ilə media görüşü fürsəti verdiyiniz üçün təşəkkür edirəm. Həmvətənlərimizin göstərdiyi sevgi-sayğıya görə də çox minnətdaram. Əslində, mənim ömrüm yolunm yüzləri dostumun, həmkarımın həyatından ciddi bir fərq olmayıb. 1979-cu ildə ali məktəbi bitirdikdən sonra elmi fəaliyyətim davam etdirməyi qəti qərarlaşdırdım. İnformasiya sistemlərinin yaradılması, məlumatların toplanması, ötürülməsi, qorunması və işlənilməsi məsələləri fəaliyyətimin önəmli hissəsi oldu.

İlk iş yerim olan AMEA-nın Kibernetika İnstitutu tutduğum yola bağlılığı daha da möhkəmləndirdi. Görkəmli akademiklər Cəlal Allahverdiyev, Telman Əliyev kimi alimlərimizin rəhbərliyi altında bu sahədə ilk uğurlara nail ola bildim.

Azərbaycanın adını dünya elm zirvəsinə yazmış soydaşımız

Müsahibimiz yeganə Nobel mükafatçısı olan azərbaycanlı Bəxtiyar Sıracovdur

Həm rəhmətlik Cəlal müəllim, həm də Telman müəllim kimi öz məktəbini yaratmış alimlərimizin bilik və təcrübəsindən bəhrələndim. Keçən əsrin 60-cı illərində yaradılmış, Azərbaycanın informatikanın inkişafında həlledici rol oynayan "Elektron hesabla məhsulları" laboratoriyasının əsas təşkilatçısı və uzun illər rəhbəri olan Telman müəllim 1988–2020-ci illərdə AMEA Kibernetika İnstitutunun direktoru oldu. Onun elmi təşkilatçılıqla yanaşı, mütəxəssis hazırlığı sahəsindəki fəaliyyəti ilə də ölkəmizə yüksək ixtisaslı elmi kadrları qazandırdı. Mən də elmdə ilk addımlarımı bu məktəbdə atmışam.

– Demək, siz də özünlü Telman müəllimin yetirmələrindən hesab edirsiniz?

– Mən bu sualınıza çox qürur və fəxrle cavab verərdim ki, bəli, bələdir. Həm də əlavə etmək istərdim ki, növbəti Azərbaycanda, indi dünyanın hər yerində və çox məşhur elmi müəssisələrində Telman müəllimin yetişdirdiyi mütəxəssislər çalışır. Bizim görüşümüzdə körpü salan Egey Universitetinin professoru, dostum Ürfət Nuriyev də onlardan biridir. Türkiyənin elə bir məşhur universitetini göstərə bilməzsiz ki, orada azərbaycanlı riyaziyyatçı çalışmasın.

Bütün bunlar Telman müəllim kimi alimlərimizin xidmətidir. Bu günlərdə 89 yaşlı tamam olan əziz müəllimimə möhkəm cansağlığı arzu edirəm və onun başlatdığı bu böyük yol məni Nobel mükafatına aparıb çıxardı. Bu ali mükafat həm də müəllimin zəhmət və etimadının dəyəridir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Kibernetika İnstitutundan Rusiya Elmlər Akademiyasının Hesablama Mərkəzinə ezam olunmağımda mənə etimad göstərən alimlərimizin xüsusi dəstəyini xatırlayıram. 1982-ci ildə Bakıda aspirantura daxil oldum, Moskvada isə professor Viktor Mixayloviç Bryabrinin rəhbərliyi altında elmi işlərimi davam etdirdim. Sonra Bratislavada Slovakiya Elmlər Akademiyasının Texniki Kibernetika İnstitutunda çalışdım. 1988-ci ilin sentyabrında yenidən Bakıya qayıtdım və Vyanadan təklif gələndə Bakıda elmi fəaliyyətim davam etdirdim.

– Gənc azərbaycanlı alimin Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentlik kimi nüfuzlu və məsul strateji mərkəzə dəvət edilməsi də, yaqın ki, təsadüfi olmayıb.

– Vyanadan təklif deyəndə Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentlikdəki (AEBA) işimi nəzərdə tutmuram və bu sonralar oldu. 1992-ci ildə Avstriyanın paytaxtına I-NET şirkətində işləmək üçün dəvət olundum. Məni Vyanaya o dövərdə AEBA-da işləyən elmi rəhbərim Viktor Bryabrın dəvət etmişdi. Vyanada 3 il – 1995-ci ilə qədər həmin şirkətdə işlədim. Avstriyanın müxtəlif məsələsi və təşkilatları üçün proqram təminatlarının qurulmasında iştirak etdim. Əslində, AEBA ilə ilk tanışlığım və buradakı layihələrə marağım da elə o vaxtlardan başlayır.

– AEBA-da işə qəbul olunmağınız necə oldu?

– Vyana Beynəlxalq Mərkəzinin (VBM) nəzdində yerləşən AEBA-da işləmək məqsədilə bu quruma ərizə ilə müraciət etdim və 1995-ci ildə işə qəbul olundum. 80-ci illərdə SSRİ-də fərdi kompüterlər üçün proqram təminatının hazırlanmasında qazandığım zəngin təcrübə AEBA-ya işə qəbul olunmağımda mühüm rol oynadı. 90-cı illərin əvvəllərində AEBA hələ də böyük elektron hesabla

maşınları ilə işləyirdi və fərdi kompüterlərə yenəcə keçməyə başlamışdı. Mənim bu sahədəki təcrübəm, həm inamlı fəaliyyətimə imkan yaradı, həm də yeni iş yerimə böyük faydası oldu.

Bir müddət müxtəlif layihələr üzərində işlədikdən, təcrübə topladıqdan sonra AEBA müfəttişləri üçün informasiya sistemlərini işləyib hazırlayan program təminatı mütəxəssisləri qrupuna rəhbər təyin olundum. Uzun illər də bu önəmli şöbəyə böyük həvəs və məsuliyyətlə rəhbərlik etdim. 3 ildir ki, təqaüddəyəm.

– Sizdən başqa, AEBA-da azərbaycanlı var idimi?

– Bu sualınıza həm fəxrle, həm də təəssüf hissi ilə cavablandırmaq istərdim. Qürurumun səbəbi məlumdur: dünyanın ən nüfuzlu təşkilatlarından birində bir azərbaycanlının olması Azərbaycan elmi üçün önəmli hadisədir. Təəssüfüm isə uzun zaman burada tək olmağımla bağlıdır. Xalqımızın dəyərli oğulları çox olsa da, onları illər boyu bu məşhur təşkilatda görə bilmədim. Amma şükürlər olsun ki, son illərdə bu mənzərə dəyişib və bir neçə həmvətənimiz AEBA-da işləməyə başlayıb.

Onu da qeyd edim ki, mən bu qurumun təkə əməkdaşı olmamışam, həm də burada Azərbaycanı təmsil etmişəm. Həmişə Vətənə bağlı olmuşam, ölkəmizlə əlaqələrimi heç vaxt kəsməmişəm. Hər yerdə azərbaycanlı olmağımla qürur duymuşam və bu ölkənin övladı kimi yaşamağımı həyat amalı bilmişəm. Ömrümün böyük bir qismini xaricdə yaşasam da, Azərbaycan vətəndaşım və Azərbaycan pasportumu ürayimin başında qorumuşam.

– Hər kəsə qismət olmayan məşhur mükafatınız haqqında danışın.

– Nobel sülh mükafatı Norveç Sülh Komitəsinin qərarı ilə Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentliyə – mənim də çalışdığım təşkilatda, həm də o zamankı baş direktorumuz, misiri Məhəmməd əl-Baradeiyə nüvə enerjisinin hərbi məqsədlər üçün istifadəsinin qarşısını alınmasında və nüvə enerjisindən dinc məqsədlər üçün ən təhlükəsiz şəkildə istifadə ediləməsinin təmin edilməsində göstərilən xidmətlərə görə 2005-ci ildə yarı-yarı nisbətində verilib. Agentliyin binasının içərisində asılmış lövhədə bu mükafata layiq görülmüş bütün əməkdaşların adları yer alır.

– Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentliyin fəaliyyəti haqqında nə deyərdiniz?

– Agentlik ABŞ Prezidenti Duayt Eyzenhauerin 1953-cü il dekabrın 8-də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Baş Assambleyasında "Atom sülh naminə" adlı çıxışından sonra 1957-ci il 29 iyul tarixində rəsmi şəkildə yaradılıb. AEBA BMT ailəsində nüvə əməkdaşlığına yönəlməmiş qlobal mərkəz kimi fəaliyyət göstərən müstəqil hökumətlərə, elm və texnologiyaların nailiyyətlərinə əsaslanan təşkilatdır. 2023-cü ilin sentyabr ayına olan məlumata əsasən, 178 dövlət AEBA-nın üzvüdür.

Nüvə enerjisinin yalnız dinc məqsədlər üçün istifadə edilməsi əsas amal olsa da, bu sahədə aparılan tədqiqatlar atom bombası kimi qorxunc silahın yaradılmasına da təkan verdi. Az zaman kəsiyində bir sıra dövlətlər bu silaha sahib oldu. Bu kütləvi dağıdıcı silah dünya ictimaiyyətinə də elə bir qorxu yaradı ki, nüvə texnologiyalarının yalnız sülhə xidmət etməsinə təmin etmək önəmli vəzifə oldu.

Yaradılan təşkilat isə AEBA idi və bu

sülhsevər missiyasını bu gün də uğurla həyata keçirir. Onun başlıca məqsədləri dünyada atom enerjisindən sülh, səhiyyə və inkişaf naminə istifadə edilməsini artırmaq və prosesi tezləşdirmək və onun tələbi, təminatı və nəzarəti altında göstərilən yardımın hər hansı bir hərbi məqsədlər üçün istifadə olunması kimi halların olmamasını mümkün qədər təmin etməkdir. Beynəlxalq Atom Enerjisi Agentliyi nüvə enerjisindən sülh naminə istifadəsinə təşviq etmək və nüvə silahları da daxil olmaqla, onun hər hansı bir hərbi məqsəd üçün istifadəsinə maneə törətmək istəyən beynəlxalq bir təşkilatdır.

Beynəlxalq Atom Enerjisi Agentliyi öz missiyasını gerçəkləşdirmək üçün öz dövlətlərin maraqları və ehtiyaclarını, strateji planları və Nizamnaməsində nəzərdə tutulan məsələləri rəhbər tutur. Müstəqil bir təşkilat olan AEBA özü üçün hər il keçirilən Baş Konfransında həm öz ölkələrə, həm də BMT Təhlükəsizlik Şurasına hesabat verir.

– Amma yəndə dünyanın başı üzərindən atom kabusu çəkiləcək bilmir. İraq müxtəlif bəhanələrlə elə dağıdıldı ki, indi də özüne gələ bilmir. İndi də İran hədəfdədir.

– 1945-ci ildə Amerikanın Yaponiyaya atom bombası atması ilə dünyada nüvə silahlanması başladı. Hazırda nüvə silahına sahib olan və ərazisində nüvə silahları yerləşdirilmiş bəlli ölkələr var. Nüvə silahı beynəlxalq təhlükə bir təhdid olaraq dünya ictimaiyyətinə daim həyəcan içində saxlayır.

Beynəlxalq Atom Enerjisi Agentliyi nüvə təhlükəsizliyi standartlarını işləyib hazırlayır və bu standartlar əsasında nüvə enerjisinin tətbiqində yüksək səviyyəli təhlükəsizliyin təmin edilməsinə, habelə insan sağlamlığının və ətraf mühitin qorunmasına çalışır. Qurum, eyni zamanda, özünlün təftiş sistemi vasitəsilə özü dövlətlərin Nüvə Silahlarının Yayılması Müqaviləsi ilə bağlı öhdəliklərə nəzarət edir, nüvə avadanlıqlarının yalnız dinc məqsədlər üçün istifadə olunmasına təminat verir.

– Söhbətimizə sizin iştirakınızla aparılmış layihələr barədə məlumatla davam edək.

– Üzərində işlədiyimiz layihələr, əsasən, AEBA-nın təftiş missiyası ilə bağlı olmuşdur. AEBA inspektorları yaratdığı informasiya sistemlərini dünyanın müxtəlif ölkələrində fəaliyyət göstərən atom stansiyalarının nüvə resurslarının və fəaliyyətlərinin təftiş edilməsində istifadə edirlər. Belə informasiya sistemlərinin arxitekturasının hazırlanması, səmərəli işləməsi, məlumatların təhlükəsiz şəkildə ötürülməsi və saxlanması kimi məsələlərin ciddi şəkildə layihələndirilməsi çox vacibdir.

Mən əminliklə deyə bilərəm ki, ümumilikdə, AEBA, o cümlədən bizim şöbəmizin əməkdaşları bu vəzifələrin öhdəsindən layiqincə gəlməyi bacarıb və istəklərinə nail olublar. Agentlikdə çalışdığım illər ərzində bir neçə belə layihənin həm rəhbəri, həm də icraçısı olmuşam. Ən uğurlu layihəm isə agentliyin atom stansiyalarında həyata keçirdiyi təftişlərin hesabatlarının daha asanlıqla tərtib olunması, onların güvənli şəkildə ötürülməsi və emalının keyfiyyətinin yüksəldilməsi, hesabatların özü dövlətlərə çatdırılması müddətinin əhəmiyyətli dərəcədə qısaldılması ilə nəticələnən informasiya sisteminin yaradılması olmuşdur. Bu işimizə görə mən və rəhbərlik etdiyim komanda üzvləri agentliyin xüsusi mükafatına layiq görülmüşük.

– Yeri gəlmişkən, Cənubi Qafqaz, eləcə də qonşu ölkələr üçün ciddi təhlükə mənbəyi olan və Ermənistandakı Metsamor Atom Elektrik Stansiyasının durumu nə yerdədir?

– Hazırda dünyada 400-dən çox atom elektrik stansiyası var. Bir çox ölkə atom stansiyası tikmək niyyətində olduqları barədə AEBA-nı məlumatlandırır və belə ölkələrin sayı artmaqdadır. O cümlədən Azərbaycan da nüvə-tədqiqat reaktorunun tikintisində maraqlıdır və bu cür reaktorun inşasının texniki, maddi və ekoloji mümkünlüyünün öyrənilməsi ilə bağlı agentliyə müraciət edib.

Nüvə texnologiyaları üzərində qurulmuş hər bir təsistatın ətraf mühitə, insanların sağlamlığına zərər vurmaması şərti ilə təhlükəsiz fəaliyyət göstərməsi önəmli bir tələbdir. Uzun illərdir ki, Azərbaycan vətəndaş cəmiyyətini Metsamor AES-in fəaliyyəti narahat edir. Hətta Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bu ilin martında Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentliyin (AEBA) Baş direktoru Rafael Mariano Grossini qəbul edərkən də nüvə təhlükəsizliyi probleminə toxunaraq Metsamor Atom Elektrik Stansiyasının Azərbaycana, Türkiyəyə və bütün regiona böyük nüvə təhlükəsi yaratdığını bildirdi, Azərbaycan rəhbəri bu stansiyanın köhnə texnologiya ilə çalışdığını, onun ciddi texniki problemlərinin olduğunu diqqətə çatdırdı. O, Metsamordan qaaynqlanaraq bəzi nüvə materiallarının qanunsuz ticarətinin aparılmasının narahatlıq doğurduğunu da vurğuladı.

Ermənistanın Metsamor şəhərində yerləşən atom elektrik stansiyası 1980-ci ildə işə salınıb. Köhnə texnologiya ilə işləyən, 9,5 ballıq seysmik zonada 1976-cı ildə inşa edilmiş, cəmi 8 bala hesablanmış Metsamor Atom Elektrik Stansiyası Azərbaycan, Türkiyə, Ermənistan və bütün region üçün böyük nüvə təhlükəsi yadır. Bu yeni məsələ deyil, uzun illər diqqət mərkəzindədir.

Metsamor AES-in seysmiklik səviyyəsi cəhətdən çox təhlükəli ərazidə yerləşməsi və ehtimal olunan təhlükənin qaçılmaz olduğunu inkar etmək olmur. Əslində, bu deyilənlər Metsamor AES-in təcili olaraq bağlanması əsas verir. Bununla yanaşı deməliyəm ki, AEBA Metsamor AES də daxil olmaqla, dünyadakı bütün AES-lərin təhlükəsiz fəaliyyət göstərməsinə yönəlməmiş missiyasını həyata keçirir.

– Azərbaycanın bugünkü gəncliyi haqqında nə deyərdiniz? Onların elmə, təhsilə marağı sizi qane edirmi? – Gənclik həyatımızın önəmli bir parçasıdır. Tarixi qələbəmizi qazanan əsas qüvvə də indiki gənclik oldu. İnkişafımızın, ölkəmizin bütün uğurlarının da hərəkətverici qüvvəsi gəncliyimizdir.

Azərbaycanda həyatı, yaradıcılığı və elmi fəaliyyəti böyük bir məktəb olan insanlar olub və olmaqdadır. Dünya irsinə bəxş etdiyimiz çox görkəmli şəxsiyyətlər var. Arzu edərdim ki, tələbələrimiz, elmi fəaliyyətlə məşğul olan gənclərimiz bu böyük irsi daha dərindən və mükəmməl öyrənsinlər, tarixi ənənələrdən bəhrələnsinlər.

Bu günümüzün də təsdiq etdiyi bir aksiom var: inkişaf və tərəqqinin başında elm dayanır. Bəşəriyyətin uğur və firavan gələcəyi elm adamlarının uğurundan çox asılıdır. Gənclərimizin elmə həvəsinin artırılması üçün Elm Muzeyi və ya Elm Mərkəzi kimi bir qurumun yaradılması da çox faydalı olardı. Qeyd edim ki, bu sahədə faydalana biləcəyimiz çox zəngin beynəlxalq təcrübə var.

– Nəhayət, Azərbaycan alimlərinin Nobel mükafatına layiq görülmək potensialını necə dəyərləndirirsiniz?

– Buna çox ümid edirəm və inanıram. Zamanımızda dünya elm mərkəzlərinin qapıları açıqdır və xaricdə ən müxtəlif layihələr üzərində çalışan həmyerlilərimizin adlarını tez-tez eşidirik. Müstəqilliyimizin qazandığı ən böyük nailiyyətlərdən biri də budur. Ötən bir qərində özümlü və potensialımızı tanıdı bildik. Azərbaycan alimlərinin Nobel mükafatına namizəd göstərilə bilməsi üçün onlar dünya elm mərkəzləri ilə çox sıx əlaqələr yaratmalı, elmin ən aktual, dünya ictimaiyyətinə fayda verə biləcək istiqamətləri üzrə araşdırmalar aparmalı və əldə edilən nəticələrin tətbiqinə nail olmalıdırlar.

Əlbəttə ki, mühüm şərtlərdən biri də elmə, alimlərə müvafiq dövlət qurumları, sahibkarlar, özəl şirkətlər və xeyriyyəçilər tərəfindən hər tərəfli dəstək verilməsidir. Həqiqət dəyişməzdir: elmə qoyulan sərmayə heç vaxt itmir.

– Redaksiyamıza gəldiyiniz və səmimi müsahibəyə görə sağ olun.

Söhbəti apardı:
Namiq ƏHMƏDOV
XQ